

Harald Weinrich

Slovesný čas

Projednávaný a vyprávěný svět

(Tempus. Besprochene und erzählte Welt, 1964)

V úvodní kap. Slovesný čas v textu (7–27) se zdůrazňuje, že formy a funkce slovesného času, jejichž popis je předmětem práce, musí být sledovány v širokém textovém rámci (8–9). Poukazuje se na to, že každý jazykový znak je součástí paradigmatické struktury (např. určitý slovesný čas tvoří s jinými slovesnými časy zvláštní subsystém) a zároveň se vyskytuje jako prvek řetězce znaků (*Zeichenkette*) a vstupuje do vztahů s těmito znaky, takže se stává součástí syntagmatické struktury. Podle Weinricha má syntagmatická a paradigmatická dimenze stejnou důležitost; proti tradiční lingvistice, zaměřené hlavně na paradigmatickou, se proto vyzdvihuje textová lingvistika (*Textlinguistik*) jako disciplína, jež se věnuje výzkumu jazykových znaků ve znakovém řetězci, textu (9–10). Text se přitom vymezuje jako „smysluplný (tj. koherentní a konzistentní) sled jazykových znaků mezi dvěma nápadnými přerušováními komunikace“ (11); nejde tu ovšem o pouhé přiřazování jednotlivých znaků, všechny znaky se navzájem determinují (13). Na základě rozboru několika textů pak Weinrich formuluje názor, že funkcí slovesných časů není vyjadřování času jako fyzikálního a společenského fenoménu — k tomu se mnohem lépe hodí údaje o datu a časová adverbia. Vzhledem ke své vysoké četnosti musí ovšem slovesné časy plnit v textu závažnou úlohu (11–17). Tuto úlohu spatřuje Weinrich v tom, že signalizují řečový postoj (*Sprechhaltung*, 27). Autor se snaží ukázat, že v systému slovesných časů se vyhraňují dvě skupiny, z nichž jedna obvykle v textu dominuje. Časy první skupiny, zvl. přezens, perfekturnum a futurum, se označují jako časy projednávací (*besprechende Tempora*), časy projednávaného světa. Časy druhé skupiny, kam se zařazuje hlavně préteritum, plusquamperfekturnum, a dokonce i kondicionál (!), jsou časy vyprávěcí (*erzählende*), časy vyprávěného světa. Světem se přitom rozumí „to, co se může stát předmětem

Práce německého lingvisty a literárního vědce, která se zabývá rolí slovesa ve verbální komunikaci, především v uměleckých textech.

komunikace“ (18–21). V závěru kap. Weinrich zdůrazňuje, že je potřebné a užitečné pěstovat „lingvistiku literatury“, tedy využívat lingvistických metod pro zkoumání literárních textů (27).

Kap. Projednávaný svět — vyprávěný svět (28–54) dále rozvádí tvrzení z počátku práce: slovesné časy „dávají mluvčímu možnost, aby určitým způsobem ovlivňoval a řídil posluchače při recepci textu“; mezi mluvčím a posluchačem se tak utváří shodný komunikační postoj (33). V případě projednávacích časů jsou tvorba i recepce textu vázány na postoj, který Weinrich označuje jako napjatost (*Gespanntheit*), jde o věci, které se komunikantů přímo dotýkají (33, 36). Naproti tomu vyprávěcí časy poukazují na to, že text je třeba přijímat v postoji „uvolněnosti“ (*Entspanntheit*) — od posluchačů se neočekává bezprostřední reakce, text se nevztahuje k prostředí, v němž se nacházejí komunikanti (33, 36, 46). Ve vyprávění se ovšem zároveň může uplatňovat napětí (*Spannung, suspense*); příjemce je veden k tomu, aby svou uvolněnost druhotně do jisté míry odložil (37–38). Podle převahy projednávání nebo vyprávění je možno klasifikovat komunikační situace a rovněž literární žánry (ty se chápou jako typizované komunikační situace a literatura se pojímá široce jako souhrn psaní, ne jen v omezení na oblast umění). S časy projednávaného světa se spojuje např. dramatický dialog, úvodník, závěť, vědecký referát, s časy vyprávěného světa např. příběh z dětství, pohádka, novela, dějepisectví, román (36).

V kap. Řečová perspektiva (55–90) se vychází z faktu, že text je budován lineárně v čase (textový čas — *Textzeit*, 56–57), ale z hlediska porozumění je někdy třeba uvést informaci dodatečně nebo předem (57). V souvislosti s tím se vyzdvihuje důležitost vztahu textového času a času akce (*Aktzeit*), tj. času, do něhož je zasazen obsah komunikace. Vyjadřování tohoto vztahu představuje další funkci slovesných časů; utváří se tak řečová perspektiva (57). Weinrich rozlišuje nulový stupeň, kdy je relace textového času a času akce bezproblémová, nevystupuje do popředí (přezens, préteritum), a případy příznakové, tj. retrospektivu (*Rückschau*), kde se uplatňuje perfektnum a plusquamperfektnum, a předjímání, anticipaci (*Vorausschau*), využívající futura a kondicionálu (57–59). V následující pasáži se z hlediska řečové perspektivy probírají některé slovesné časy románských a germánských jazyků (59–86); přitom se zdůrazňuje, že např. u futura nejde o „absolutní budoucnost“, ale že vyjadřuje pouze předsunutí informace před místo, na kterém by na ni přišla řada v lineárním rozvoji textu (63). Zvláštní pozornost je věnována úloze perfekta v románu Thorntona Wildera *Březnové idy* (71–77). V závěru kap. se upozorňuje, že nelze ztotožňovat to, co je vyprávěné, a to, co je minulé. Minulost může být předmětem projednávání (pak jde o minulost, která se komunikantů

bezprostředně týká) i předmětem vyprávění (pak se projevuje distance a osvobození se od minulosti). Na druhé straně se ve fikční literatuře nevypráví o minulosti — tato literatura je prostě časově indiferentní. Slovesné časy rovněž nemohou signalizovat pravdivost či nepravdivost sdělovaných faktů, k tomu je nutná další, dodatková informace. V rámci projednávaného světa platí protiklad pravda—omyl a lež, v rámci vyprávěného světa opozice pravda—fikce (86–90).

V kap. Tvoření reliéfu (91–107) se konstatuje, že ve francouzštině jsou dva minulé vyprávěcí časy, tzv. prostý čas minulý (*passé simple*) a imperfektum (*imparfait*). Toto rozlišení slouží podle Weinricha k budování reliéfu vyprávění: imperfektum se užívá jako čas pozadí (úvod a závěr, okolnosti, popisy, reflexe), prostý čas minulý je časem popředí, sděluje se jím daná událost (91–94). Poměr mezi podílem popředí a pozadí v textu určuje tempo vyprávění (96). V projednávaném světě není gramatická diferenciaci potřebná, protože zde podstatnou roli hraje situace a jazykové odkazy na ni (94–95). Autor dále uvádí příklady různých podob reliéfu vyprávění v umělecké próze (96–104). Obdobné analýzy obsahuje i následující kap. Slovesný čas a tvoření reliéfu v novelistice (108–142), jež je věnována mj. rozboru novel Guy de Maupassanta, Luigiho Pirandella, Miguela de Unamuna a Ernesta Hemingwaye (108–132) a podává krátký přehled vývoje novely. Pro starší novelistiku (hlavně Boccaccia) byl příznačný rámec, v němž vystupovaly projednávací časy a jenž ohraničoval vyprávěný svět. V nové době se techniky rámce přestává užívat; vzhledem k tomu získalo podle Weinricha imperfektum novou funkci: stalo se časem pro úvod a závěr vyprávění (132–142). Realizované rozborů jsou též podkladem pro následující tvrzení: „Jazykovědná analýza, je-li prováděna důsledně, se dostává do bodu, kdy přechází do literární interpretace. Gramatika a poetika, jazykověda a literární věda mohou [...] být někdy šťastně spojeny“ (138). Kap. Reliéf ve větě (143–163) probírá diferenciaci na popředí a pozadí uvnitř jediné věty, resp. souvětí.

Kap. Časové přechody (164–189) se zaměřuje na vztahy mezi morfémy slovesného času, které po sobě následují v textu; rozlišují se rovné (*gleiche*) přechody (např. *présens—présens*), jež představují garanci konzistence textu, ale jsou málo informativní, a přechody nerovné (*ungleiche*), tj. změny řečového postoje, perspektivy, resp. reliéfu, které s sebou naopak nesou značnou míru informace (171–172). Dále se probírá funkce některých časových přechodů, např. přechodu mezi *verbum dicendi* a slovesem v přímé řeči (172–176). Ve spojitosti s přechody se pak zavádí pojem časové metafory (kap. Časová metaforika, 190–221). Metafora se obecně chápe jako „jazykový znak v neočekávaném, překvapujícím,

a proto antideterminujícím (*konterdeterminierend*) kontextu“¹, resp. jako „překvapující nerovný přechod mezi dvěma jazykovými znaky“ (191). Za časovou metaforu považuje Weinrich případy, kdy se mezi slovesnými časy uskutečňuje přechod druhého stupně, tj. kdy se zároveň mění např. řečový postoj a perspektiva (191). Dále jsou podrobně analyzovány různé typy časových metafor.

Kap. Časová kombinatorika (222–251) se zabývá relacemi mezi časovými morfémy a jinými jazykovými prvky (gramatická osoba, časová adverbia). Následující kap. Krize vyprávění (252–287) je věnována rozboru faktu, že v moderní mluvené francouzštině se nevyskytuje prostý čas minulý, tedy jeden ze základních vyprávěcích časů. Jeho vymizení se dává do souvislosti s tím, že v současné civilizaci ztratilo ústní vyprávění důležitost a objevuje se jen vyprávění fragmentární (274); v těchto fragmentárních vyprávěních se prostý čas minulý nahrazuje přítomem a perfektem (*passé composé* — minulý čas složený) ve spojení s časovými adverbii (273–281). Dále je v kapitole analyzován román Alberta Camuse *Cizinec*, v němž se rovněž podstatně uplatňuje minulý čas složený (266–273). V závěrečné kap. Jiné jazyky — jiné časy? (288–315) se hledají rysy analogické k těm, jež autor nachází v románských a germánských jazycích, v jiných jazycích indoevropských (řečtina, latina) i neindoevropských.

1 Tempusprobleme eines Leitartikels, *Euphorion* 1966, s. 263–272; Tempus, Zeit und der Zauberberg, *Vox Romanica* 1967, s. 193–199; Zur Textlinguistik der Tempusübergänge, *Linguistik und Didaktik* 1970, č. 1, s. 222–227; Tense and Time, *Archivum linguisticum* 1970, č. 1, s. 31–41.

2 Srov. R. Barthes, *Nulový stupeň rukopisu. Základy sémiologie*, Praha 1967, s. 24–25 [1953].

3 Srov. K. Hamburger, Das epische Präteritum, *Deutsche Vierteljahrsschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte* 1953, s. 329–357, táz. Die Zeitlosigkeit der Dichtung, *Deutsche Vierteljahrsschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte* 1955, s. 414–426.

Kniha německého romanisty Haralda Weinricha vyvolala po svém prvním vydání pro radikálnost svých závěrů velmi rozsáhlou, různorodou a ostrou kritickou reakci (viz výběr z ohlasů v seznamu literatury). Weinrich pak připravil nové vydání (z něhož vycházíme); v upravené podobě práce se přihlíží k některým námitkám recenzentů a především jsou do ní zapracovány výsledky řady článků o problematice slovesného času, zčásti polemických, které Weinrich publikoval v letech 1966–1970.¹ Celkově se druhé vydání jeví jako verze, v níž je poněkud oslabena vyhocnost některých výroků: v prvním vydání se např. apodikticky tvrdí, že slovesný čas neslouží k vyjadřování mimojazykového času (zvl. 7–25), a postuluje se totožnost strukturální jazykovědy a literární vědy (27, 206). Z dalších rozdílů je možno uvést, že v 1. vydání se ještě explicitně nepracuje s pojmem textové lingvistiky a že ve druhém mizí souvislost s filozofií → Martina Heideggera (časovost, bytí k smrti; srov. 16–17, 57 v 1. vyd.). Určité náběhy ke koncepci slovesného času, kterou Weinrich zastává, nacházíme v pracích řady badatelů. Z literárních vědců je to zvláště → Roland Barthes, který funkci francouzského prostého času minulého shledává v tom, že poukazuje na zkonstruovaný, fiktivní svět,² a → Káta Hamburgerová, jež rozpracovala obdobnou teorii bezčasového epického präterita.³ Z lingvistické oblasti jde hlavně

o Émila Benvenista, který rozlišuje dva systémy slovesných časů, tzv. diskurz (*discours*), jenž je charakterizován zaměřením na posluchače, snahou o jeho ovlivnění, a příběh (*histoire*), uplatňující se ve vyprávění, které se týká minulých událostí.⁴ Dále je možno uvést práci Williama Emersona Bulla o čase a slovese.⁵ Weinrich ovšem tyto podněty zabsolutizoval. Na základě toho, že slovesné časy mohou vyjadřovat i něco jiného než časové relace, se činí závěr, že nejsou určeny k vyjadřování těchto relací; polyfunkčnost jazykového prostředku se ve Weinrichově teorii nenáležitě redukuje. Je třeba si všimnout, že při dokazování nespojitosti slovesného času a času mimojazykového se Weinrich v podstatě omezuje na čas fyzikální a historický; argumentuje např. tím, že fantastické a utopické romány zasazené do budoucnosti bývají psány v préteritu. V jiné podobě čas jako mimojazykový fenomén do Weinrichovy koncepce proniká, je obsažen v pojmu řečové perspektivy; vyjadřování vztahu mezi momentem řečového aktu a událostí, o níž se pojednává, představuje patrně nejzávažnější funkci probíraného jazykového prostředku a sotva se lze domnívat, že vyjadřování časového vztahu nemá časový charakter.⁶ Přitom je Weinrichova kniha nepochybně prací významnou. Osobitá (a proto ne vždy plně přijímaná)⁷ koncepce textové lingvistiky (Weinrich bývá pokládán za tvůrce tohoto termínu)⁸ se stává organickouází pro přerůstání rozboru užitých jazykových prostředků v rozbor vyšších rovin textu a jeho smyslu. Je zřejmé, že Weinrich zkonstruoval vnitřně propracovaný pojmový systém, který se jeví jako vhodný pro analýzu a interpretaci některých typů textu, zvl. textů uměleckých, a že důkladně osvětlil řadu možností využití slovesa při výstavbě textu. Za závažný přínos práce je třeba považovat i důsledné propojení jazykovědného a literárního aspektu. Určitá vratkost jazykové báze teorie i interpretační praxe tu ovšem stále působí v pozadí jako problematický prvek; občas dochází ke „krátkým spojením“ mezi jazykem a literaturou (vysvětlování změn v jazykovém systému z vývoje literárních žánrů) a především se někdy svévolně zachází s jazykovými fakty, „upravují se“ podle potřeb koncepce. Nové práce, které usilují o charakteristiku slovesných časů jako složky jazykového systému, se proto od Weinrichových názorů většinou více či méně distancují.⁹ Rovněž ve své další, velmi rozsáhlé odborné tvorbě se Weinrich zabývá otázkami jazykovědy (zejm. textové lingvistiky) i literární vědy, od 90. let se výrazněji věnuje též obecnější problematice kultury.¹⁰

Vydání

Tempus. Besprochene und erzählte Welt, Stuttgart 1964, přeprac. vyd. Stuttgart et al. 1971 (z tohoto vyd. citováno), 1977,

4 Srov. É. Benveniste, *Problèmes de linguistique générale*, Paris 1966, s. 237–250.

5 W. E. Bull, *Time, Tense, and the Verb*, Berkeley – Los Angeles 1960.

6 Srov. J. Klare, Für und wider die Tempora der besprochenen und der erzählten Welt, *Bemerkungen zu Harald Weinrichs Tempustheorie*, *Beiträge zur romanischen Philologie* 1966, č. 1–2, s. 81.

7 Srov. E. Coseriu, *Textlinguistik*, Tübingen 1981.

8 Srov. H. Weinrich et al., Syntax als Dialektik (Bochumer Diskussion), *Poetica* 1967, č. 1, s. 109–126.

9 Srov. např. D. Wunderlich, *Tempus und Zeitreferenz im Deutschen*, München 1970, s. 24.

10 *Literatur für Leser*, Stuttgart et al. 1971; *Sprache in Texten*, Stuttgart 1976; *Textgrammatik der französischen Sprache*, Stuttgart 1982; *Lethe — Kunst und Kritik des Vergessens*, München 1997.

1985, 1994, další upravené vyd. München 2001. *Estructura y función de los tiempos en el lenguaje*, Madrid 1968, 1974. *Le Temps. Le Récit et le commentaire*, Paris 1973, 1979, 1985, 1988, 1994, 2009. *Tempus. Le funzioni dei tempi nel testo*, Bologna 1978, 2004. Japonské vyd., Tokio 1982.

Literatura

K. Hamburger, Noch einmal: Vom Erzählen, Versuch einer Antwort und Klärung, *Euphorion* 1965, č. 59, s. 46–71. G. Hilty, Tempus, Aspekt, Modus, *Vox Romanica* 1965, s. 269–301. J. Klare, Für und wider die Tempora der besprochenen und der erzählten Welt, Bemerkungen zu Harald Weinrichs Tempustheorie, *Beiträge zur romanischen Philologie* 1966, č. 1–2, s. 79–100. G. Hilty, Das Tempussystem als Auffassungsschema der „erlebten Zeit“, *Vox Romanica* 1967, s. 199–212. T. Berchem, Sur la fonction des temps verbaux. A propos de H. Weinrich. Tempus — Besprochene und erzählte Welt, *Le Français moderne* 1968, s. 287–297. W. Pollak, Linguistik und Literatur, *Zeitschrift für romanische Philologie* 1968, s. 380–480. R. Handke, Zagadnienie czasu w nowszych pracach literaturoznawstwa niemieckiego kręgu językowego, *Pamiętnik Literacki* 1969, č. 4, s. 375–392. K. Bartoszyński, Problem konstrukcji czasu w utworach epickich, in: H. Markiewicz (ed.), *Problemy teorii literatury* 2, Wrocław et al. 1976.

Harald Weinrich (1927)

Německý jazykovědec a literární vědec, romanista a germanista. Postupně působil na univerzitách v Münsteru, Kielu, Kolíně nad Rýnem, Bielefeldu a Mnichově, v r. 1992 se stal profesorem romanistiky na Collège de France v Paříži. Jeden ze zakladatelů textové lingvistiky, zabývá se mj. problematikou fungování jazyka v textech, metaforou, rolí čtenáře v literatuře, v posledním období i obecnějšími otázkami kultury. Další díla: *Linguistik der Lüge* (1966), *Literatur für Leser* (1971), *Sprache in Texten* (1976), *Textgrammatik der französischen Sprache* (1982), *Textgrammatik der deutschen Sprache* (1993), *Lethe — Kunst und Kritik des Vergessens* (1997), *Kleine Literaturgeschichte der Heiterkeit* (2001), *Knappe Zeit. Kunst und Ökonomie des befristeten Lebens* (2004), *Wie zivilisiert ist der Teufel? Kurze Besuche bei Gut und Böse* (2007), *Vom Leben und Lesen der Tiere. Ein Bestiarium* (2008).

/mš/